

“GAVON-SARIAC” GURE ILUSTRAZIOAREN SARRERA

Nire mintzabide labur honetara ez dut ezer berririk ekarriko, garaiko giroz gure literatura Europako kultur mugimenduari erantsi baizik.

Ilustrazionismoa, literaturan XVII. mendearen bukaeretan indartu zen, inprimerietan brontzezko plantxak zurezkoen ordez jartzean. Baina batez ere XVIII.ean hedatu zen, liburuak apaingarriz hornituaz. Era berean, idazkerak ere aldatu ziren, edergarri hoiengatik arabera, mugimendu honetan Frantzia buru zelarik.

Ekintza horren ondotik etorri ziren ideien aldakuntzak, eta XVIII. mendeak ekarri zuen Ilustrazioa (argien mendea), arrazoizko jakintzaren filosofietan oinarritzen dena, jitez-gaineko edo grazizko maila jerarkikoek arrazoizkoen azpitik jarriaz. Hontatik zientzien aurrerapenak, erlijio era berrieak, etika eta politika bizkortzeak, eta abar. Ordutik, gizartea natura legetan oinarrituz, gauzak arrazoibidez konprenitu nahia sartu zen, naturaz goragoko zerbaiti begiratu gabe.

Aurtengo irailean sortu da "Elhuyar" izeneko aldizkaria, zientzi gaiak euskaraz emateko asmoz, Amigos del País Elkartearen ikertzaile ospetsua izan zenaren ohoretan. Nonbait, orain dela berrehun urte baino gehiago, gure ilustrazio garaian, atzean utzi genituen ekintzak berriz piztu nahirik. Orduko ekintzari buruz, aldizkariaren laugarren orrialdean, hara zer esaten duen: "Mugimendu honek (Ilustrazioak) berebiziko indarra hartu zuen eta Euskal Herriraino ere heldu zen. 1746.ean Xabier Maria de Munibe, Peñaflofidako konte jaunak Frantziatik itzultzean, bere etxean, Azkoitian, lagunarteko batzarrak antolatzen zituen Matematika, Fisika eta garai hartako berriei buruz elkarrizketak izateko asmoz".

Xabier Mª Munibe, Peñaflofidako kondeak, Frantziatik haize berriak ekarri bazituen ere, garai hartarako hemen zen Joannes Etxeberri Sarakoa (1725tik 1749ra bitartean Azkoitiko mediku zena), Axular eta ondorengoak hain maite zituen euskaltzale borrokatua. Bestalde, baita ere bazen Larramendi eta bere inguruko eraginaren itzala. Beraz, ez zuen giro txarra bere nahien hastapenentarako, literaturagintzari dagokion partetik.

Insaustiko etxe hau izan zuten akademia gisa eta hemen loratu zen euskal ilustrazioa. Esan beharra dugu, hasiera bateko giroa oso euskalzailea izan zela, baina gero, zoritxarrez, erdaraz landu zituztela beren gaiak, bai artegintzakoak eta batez ere zientziazkoak. Baina, gaur bereziki aipatu nahi nukeana, zera da, "Gavon-sariac" izeneko agerraldia, gure literaturan ilustrazioko lehen izpia. *Otsaldi* haiek Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País deitu elkarte hura baino lau urte lehenagokoak dira: 1762koak.

"Gavon-sariac" lanaren egileaz oraintsura arte zalantzak izan dira. Joan zen mendean Jose Manterolak Peñaflofidako kondearena zala esanarren, J.I. Arana jesuita azkoitiarrak Luisa Miserikordiakoa bezala eta honen izenean argitaratu zenez gero erlijiosa honena izango zala esan zuenez, zalantza haundiagoak sortu ziren. Eta Manuel Larramendirenak ote ziren susmoa ere zabaldu zen (1).

Hala ere, Julio Urkixoren liburutegian aurkitzen den ale batean, Aizkibelen esku-izkribuz hau irakurtzen da: "Aunque en el prólogo dice que son de la Luisa, sabemos por el Sr. Marqués de Narros, D. Francisco X. de Aguirre, que el autor fue el Sr. Conde de Peñaflorida". (2). Luis Mitxelena-ren begi eta adimen erne eta zoliantzat, Munibe zen "gavon-sariac" obraren egilea, bere *Historia de la Literatura Vasca*-n agertzen duenez (3).

Eta, azkenik, zalantza guziak uxatuko zituen agiri argia etorri zen Telletxea Idigorasi esker, berak aurkitutako Larramendiren gutun batek egi zihurra ematen digulako (4). Geroztik, duda gabe, “Gavon-sariac” izeneko obra X.M. Munibe, Peñafloidako kondearena da. Hala jarri dute beren literatura historietan Bernardo Estornés Lasak eta Aita Santi Onaindiak (5).

Hau ezaguturik, lan horretan beste inork parterik izatekotan, liburuxkaren hitzaurrean aitortzen duenari jaramon egingo badiogu: Martin Beltz izeneko agure bertsolari bat izan zitekean laguntzaile *Segidillak, Aria eta Kopro handietan*.

Teatro antzera egindako obra honek, ikasi batek egindako kanta herrikoiak ditu. Estilo jolaskorra, baina batez ere erudiziozkoa, jakintzaz hornitua, eta hau da hain zuzen ilustrazio garaiko agergarrikerik bereziena.

Bertan, lehen aldiz, kontseptu berriak agertzen dira gure literaturan. Ez du Barrutiaren bezalako herri teatro antzik. Behar bada jenero bereko beste era bat da. Gai eta erudizio aldetik hurbilago dago Joannes Etxeberri Ziburukoaren *Noela*-tik (1630), biak iturburu Biblia dutenez gero. Auspoa Liburutegiak 1965ean egin zuen argitalpen berria dugu errezen eskuratu dezakeguna (6), eta lanak orrialdeen azpikaldean daramazkian dei-oharretatik konturatuko gara Biblia oharrez aberats datorrela.

Guk hemen, egizko egilearen alde argitasunak tinkoago jartzeaz batera, ilustrazioaren kutsua daraman zatitxo bat bakarrik aipatuko dugu, muestratxo baten gisa -hirugarren hotsaldiko azken partetik hartua- ; Jesukristoren jaiotza ondorean, bakezko denboren adierazpenez kantatzeko eginak. Kontu izan gizarte krisis handien inguruan idatzia zela (7). Honegatik, Peñafloidako kondeak, giroaren eta bere asmo handien aurrez-aurre, zortziko txikiaren hitz-neurtuetan bakearen alde kantatzen du, hirugarren hotsaldiko “Artzai kanta”n. Parte hau, Mitxelenaren ustez, Virgilio-ren eglogak-ren IV. partearen hizkera gozoan ez-ezik, etorritzko parafraisisik honena dirudi (8). Baina bertso hoietako zati batean, nere iduriz, egileak Isaiasen profeziako ideiak (9) erabili zituen bi bertso hauek osatzeko:

*Ezpatak, lantzak eta
Beste arma guziak
Erositzen dituzte
Errementariak;
Ta alperrikan ez dediñ*

*Galdu burni ura,
Enpletzera diaz
Gure probetxura.*

*Atxur, burdiñara ta
Golde bihurturik,
Nekazari langiñak
Ongi giaturik,
Emango digu lurrak
Garia eta artoa,
gaztaña, sagardoa
Ta ardo naikoa*

Zientzia berriak sartuko zituen Peñafloidako kondeak, "Gavon-sariac" obrarekin kanta epiko bat eskaintzen digu Jesus Salbatzailearen oheretan; baina baita ere, neurri handi batean, bere gogoko gizartegintza ere, lanaren eta jakintzaren bidez esperantza kantatuaz. Bergarako Mintegia sortzeaz ez ote zituen asmo hoiek? Bai horixe. Eta bere idealen poema bihurtzen zaigu hotsaldien azken parte hau. Era berean, gure literatura mugetan zedarria hausten du, bide berri bat idekitzeko, eta bide berri hone-tatik XVIII. mendean Bizkai-Gipuzkoetako idazle berriak ditugu gogoan, i-turburu haietatik edanaz ekintza bizkortu zutenak. Geroko urte latzak oz-toporik aski jarri bazuten ere.

Obra beraren azken parte hortan aurkituko ditugu bi urte geroago Ber-garan errepresentatuko zen "El borracho burlado" irri-operaren lehen iz-piak ere:

*Abogadu eskribau
Eta merioak,
Mediku, barbero ta
Botikarioak,
Ez dira bear; ta argatik
Izango da sarri
Hipokrates gaxoa
Saguen janari.*

*Ez da onezkero esango
Gezurrik batere,
Egia esango dute
Dendariak ere:
Juan da emendik tranpa
Ta pede gaistoa
la ur bage saltzen da
Tabernan ardoa.*

Paradisu hoberik nork espero? Hartuko genuke!

Gure herriaren alde asmo handiz eta ekintza sendoz ihardun ziren gizon haiek Insaustiko etxe hau izan zuten beren hasiera; teilape honetan egosi zen ilustrazioko euskal literatura markatzen duen lehen obra ere: “Gavon-sariac”. Gaur biltzen garanok arnasberritu dezagun haiek zuten jakin mina hizkuntza zaharrari bide berriak idekiz.

OHARRAK:

- (1) José Manterolak “Euskal-Erria” aldizkarian (1883 urtea), “Gavon-sariac” Peñafloidako kondearenak bezala jarri zuen. Aldizkari berean, liburuxkaren bigarren argitalpena ematean (“Euskal Erria”, 1889) J.I. Aranak jarri zion hitzaurrean, Luisa Miserikordikoa jartzen zuen egiletzat. José Ignacio Arana-ren eskua ikusten dugu Henao-ren **Complemento a la obra Averiguaciones Cantábricas**-en argitalpen berrian ere (Tolosa, 1895), seigarren tomoaren 92. orrialdean dionez: “la poetisa y cantora Azcoitiana de las **Otsaldiac** Doña Luisa, directora de la casa Misericordia en 1762”. Joakin Azpiazu jesuitak ere uste berean jarraitzen zuen, ikus “Euskera zarraren apurtxoak”, **Bigarren Euskalegunetako Itzaldiak** (Bermeo, 1926) 128 orr. Hala ere, J. de Aralar-ek, **El Conde de Peñaflovida y los Caballeritos de Azcoitia** (Buenos Aires, 1942) liburuaren 119 orrialdean agertzen duenez, J. Manterolari jarraituaz noski, Peñafloidako kondea jartzen du egiletzat. Baina, geroago, M. Lekuonak uste du Manuel Larramendi dala egilea edo lanean parte hartu zuenetako bat, ikus “Egan”, 5-6 zenb., 1956, 31/32 orr.
- (2) L. de A., “Testimonio de Aizquibel sobre el autor de “Gavon-sariac”.- ¿Otra obra teatral mas del Conde de Peñaflovida?”. Boletín de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del Pais, XVIII, 1962, 430/432 orr.

- (3) L. Michelena, **Historia de la Literatura Vasca** (Madrid, 1960), 105 orr.
- (4) J.I. Tellechea Idigoras, "Gabon-kantak" de Guernica. Bol. R.S.V. Amigos del País, XXII, 1966, 162 orr.; eta **Papeles Viejos** (San Sebastian, 1968), 193/196 orr.
- (5) B. Estornés Lasa, **Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco.- Vol. I, Literatura** (San Sebastian, 1969), 265 orr. Eta S, Onaindia, **Euskal Literatura-I**, (Bilbao, 1972), 225/226 orr.
- (6) **Teatro zaarra**. Auspoa Liburutegia, 48 (Tolosa, 1965), 47/77 orr.
- (7) Europan zazpi urteko gerrateen garaia (1756-1763), Luis XV.aren denboran, kolonietako gerrateak ziren, ideen iraultza eta ondorioz laster piztuko bigarren Matxinada (1766), ekonomia krisiak eraginik; eta, geroago, Ipar Ameriketako independentzia (1775-1783), eta Frantziako iraultza (1789-1792).
- (8) L. Michelena, aipatutako obra, 105 orr.
- (9) **Testamentu zaharra**. Isaias, II, 4.

Juan San Martin
Azkoitian, 1974-12-27